

خانواده

در

نگرش اسلام و روان شناسی

دکتر محمد رضا سالاری فر

پاییز ۱۴۰۰

فهرست مطالب

فصل اول: نگاه اسلام به ازدواج

مقدمه	۵
۱. سیر تاریخی مباحث خانواده از دیدگاه اسلامی	۵
۲. تعریف خانواده	۱۲
۳. مراحل تحول خانواده	۱۶
۴. تعریف ازدواج از دیدگاه اسلام	۱۷
۵. زمان مناسب ازدواج از دیدگاه اسلام	۲۰
۶. شرایط گزینش همسر از دیدگاه اسلام	۲۵
۶-۱. ملاک‌های عرفی گزینش همسر	۲۷
۶-۲. صفات همسر مناسب از دیدگاه اسلام	۳۰
۶-۳. اولویت‌بندی و وزن ملاکهای مختلف	۳۵
۶-۴. اهداف گوناگون و گونه‌های مختلف ازدواج	۴۲

فصل دوم: آثار روان‌شناختی ازدواج

۱. ارضای نیازهای جنسی	۴۵
۲. آرامش روانی	۵۳
۳. رشد و تکامل شخصیت	۵۷
۴. زمینه‌سازی برای تربیت فرزند	۵۸
۵. گسترش روابط اجتماعی از طریق خویشاوندی	۶۱
۵-۱. اهمیت روابط خویشاوندی	۶۲
۵-۲. گونه‌های روابط خویشاوندی	۶۳

- ۳-۵. روابط خویشاوندی پس از ازدواج ۶۴
- ۴-۵. تأثیرهای روابط خویشاوندی ۶۶
- ۵-۵. آثار قطع روابط خویشاوندی ۶۹
- ۶-۵. مراتب خویشاوندی در اسلام ۷۱
- ۷-۵. آسیب شناسی روابط خویشاوندی ۷۲

فصل سوم: ارکان خانواده

۱. مسئولیتهای متقابل زن و شوهر ۷۵
- ۱-۱. سازگاری اولیه ۷۵
- ۱-۲. استمرار روابط مطلوب ۷۷
۲. مسئولیتهای والدین ۸۰
۳. مسئولیتهای فرزندان ۸۵
- ۱-۳. وظایف فرزندان نسبت به والدین ۸۵
- ۲-۳. وظایف فرزندان نسبت به یکدیگر ۸۹
۴. سلسله مراتب در خانواده ۹۱
۵. مرزها در خانواده ۹۶
- ۱-۵. مرزها در خانواده از دیدگاه مکتب ساخت‌نگر ۹۶
- ۲-۵. مرزها در خانواده از دیدگاه اسلام ۹۸

فصل چهارم: راهکارهای اسلام برای کارایی و رشد مطلوب خانواده

۱. نقش بینشهای دینی در خانواده ۱۰۹
- ۱-۱. اعتقاد به خدا ۱۱۰
- ۱-۲. اعتقاد به رسالت و امامت ۱۱۲
- ۳-۱. اعتقاد به زندگی پس از مرگ ۱۱۴
۲. توصیه‌های اخلاقی برای کارایی بیشتر خانواده ۱۱۶
- ۱-۲. صداقت ۱۱۶
- ۲-۲. خوش‌بینی ۱۱۸
- ۳-۲. قناعت ۱۱۹

۱۲۰	۴-۲. صبر
۱۲۲	۵-۲. سخاوت
۱۲۳	۳. آموزه‌های رفتاری اسلام برای کارایی مطلوب خانواده
۱۲۳	۱-۳. روابط کلامی
۱۲۵	۲-۳. روابط غیرکلامی
۱۲۷	۳-۳. محیط خانه
۱۲۹	۴-۳. اداره امور خانواده
۱۳۱	۵-۳. عبادت در خانواده

فصل پنجم: تعالیم اسلام و مشکلات خانوادگی

۱۳۴	۱. عوامل مؤثر بر تعارضها و اختلافهای خانوادگی
۱۳۴	۱-۱. عوامل روان‌شناختی
۱۳۷	۲-۱. عوامل اجتماعی و فرهنگی
۱۳۸	۳-۱. عوامل اقتصادی
۱۴۰	۴-۱. عوامل جسمانی و بدنی
۱۴۱	۵-۱. عوامل دینی
۱۴۴	۲. راههای پیشگیری از اختلافهای خانوادگی در آموزه‌های اسلام
۱۴۴	۱-۲. توجه به گزینش همسر مناسب
۱۴۵	۲-۲. آموزش زوجین
۱۴۶	۳-۲. آموزش دینی
۱۴۷	۴-۲. رعایت حدود و مرزها در خانواده
۱۴۷	۵-۲. توجه به اصل مشورت و کسب توافق در خانواده
۱۵۰	۳. راهکارهای حل اختلافات خانوادگی بر اساس تعالیم اسلام
۱۵۰	۱-۳. پذیرش و تعهد نسبت به سلسله مراتب در خانواده
۱۵۱	۲-۳. حل مشکلات عاطفی و جنسی
۱۵۲	قرآن و حل اختلافات خانوادگی
۱۶۰	۳-۳. مشاوره و حکمیت
۱۶۲	۴-۳. جدایی زن و شوهر

مقدمه

خانواده یکی از نظامهای اولیه جوامع بشری است که با وجود تحولات اساسی، در اهداف و کارکردهای خود ثابت مانده و هنوز در همه جوامع اهمیت اساسی دارد. خانواده مناسبترین نظام برای تأمین نیازهای مادی، روانی و معنوی بشر بوده و بهترین بستر را برای تأمین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید و اجتماعی کردن فرزندان و برآورده ساختن نیازهای عاطفی افراد فراهم نموده است. با این حال، در عصر حاضر نظام خانواده دچار مشکلات و چالشهای اساسی گردیده و حتی گاه اساس و تمامیت آن نیز زیر سؤال رفته است. متأثر از تحولات اجتماعی، صنعتی و علمی، در بیشتر جوامع از جمله ایران مشکلات متعددی برای خانواده پدید آمده است؛ اختلافهای خانوادگی، طلاق، فرزندان بی سرپرست و بزهکاری نوجوانان و جوانان، نشان دهنده مشکلات اساسی در خانوادههای ماست. سنتها، اخلاقیات و روشهایی که به تقویت خانواده می انجامند، بعضاً متزلزل شده اند و دوری از هویت ملی و دینی و پذیرش هویتهای دنیاگرایانه و دور از اخلاقیات انسانی، بسیاری از مردم ما را تهدید می کند.

همه این مشکلات نشان می دهد که خانواده ها نیازمند توصیه های تربیتی و روان شناختی بسیاری برای رویارویی با پیچیدگی های زندگی کنونی، هستند. اکنون تربیت فرزندان و برقراری روابط مناسب با همسر به سادگی چند دهه گذشته نیست. عوامل مؤثر بر خانواده به قدری زیادند که برای مقابله با عوامل آسیب زاء، نیازمند آموزش و تربیت خانواده ها در سطح ملی هستیم. نکته جالب توجه آن است که ما از پیشینه فرهنگی و علمی غنی و کارآمدی برای رویارویی با مسائل خانواده بهره مندیم. مهم ترین متون دینی ما، یعنی قرآن و کلمات پیامبر (ص) و معصومان (ع)، سرشار از

توصیه‌های کارآمد و متناسب با عصر حاضر، در باب اساسی‌ترین مسائل خانواده تا جزئی‌ترین موارد آن است. مجموعه تعالیم اسلامی در مورد خانواده، ما را به نظام و ساختاری رهنمون می‌کند که پاسخ‌گوی همه نیازهای مادی، روانی و معنوی خانواده است.

افزون بر ساختار خانواده که به مراتب و مرزهای درونی و بیرونی آن اشاره دارد، اهداف تشکیل خانواده را نیز می‌توان از گزاره‌های صحیح متون اسلامی استنباط کرد. تعالیم اسلام درباره چگونگی روابط اعضای خانواده و به عبارتی حقوق و مسئولیتهای متقابل آنها، توصیه‌های الزامی و اخلاقی فراوانی دارد. سخنان معصومان(ع) و سیره خانوادگی آنان ظرایف رفتاری جالب توجهی در بردارد که هر چند جزئی به نظر می‌رسد، گاه در تحکیم پایه‌های خانواده نقش اساسی دارد. در این کتاب مباحث خانواده را با تعریف خانواده، ازدواج و مقدمات آن، مانند شرایط همسرگزینی، آغاز کردیم و سپس به آثار روان شناختی ازدواج و روابط اعضای خانواده پرداختیم و دیدگاههای اسلام را در هر مورد تبیین نمودیم.

روابط خویشاوندی را به عنوان یکی از آثار ازدواج در نظر گرفته و ابعاد مختلف آن را بررسی کردیم. در فصل سوم به ارکان خانواده از قبیل مسئولیتهای زن و شوهر، والدین و فرزندان پرداختیم، و در فصل چهارم نقش باورهای دینی، توصیه‌های اخلاقی و رفتاری اسلام بررسی شد. در فصل پنجم به عوامل مشکلات خانوادگی و راهکارهای اسلام برای پیشگیری و حل آنها پرداختیم. در فصل ششم، انواع خانواده در اسلام و قوانین اقتصادی خانواده در اسلام از نگاه روان شناختی بررسی شد. در پایان با اشاره به خانواده‌های الگو در اسلام، طرحی کلی از نظام خانواده در اسلام، ارائه نمودیم و در بحثهای مختلف کتاب سعی کردیم مسائل را از هر دو جنبه اسلامی و روان شناختی مورد بررسی قرار دهیم. این در حالی است که معمولاً در تألیفات مربوط به خانواده، به یکی از دو جنبه علمی و دینی خانواده پرداخته شده است. امید است مطالب این کتاب با پذیرش همه نقصها و بضاعت علمی اندک مؤلف، در جهت روشن شدن مسائل روان شناختی و دینی خانواده گامی مفید به شمار آید. اینجانب با توسل به خاندان عصمت و طهارت، امید به رشد و تکامل معنوی و اخلاقی هر چه بیشتر خانواده‌ها را دارم. از انتقادات و پیشنهادهای دانش‌پژوهان و همه متخصصان درگیر با مباحث خانواده

و از جمله خانواده درمان‌گران استقبال می‌کنم، به این امید که بتوانم در جهت رفع کاستی‌های این موضوع مهم، گامی بردارم.
در پایان، مراتب تقدیر و تشکر خود را از مساعدت‌های همراهان این طرح اعلام می‌کنم:

استاد حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی، مدیر گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که مباحث این کتاب با نظارت و اشراف ایشان بوده است.
استاد دکتر محمدکاظم عاطف وحید که در همه مراحل تدوین این کتاب، با نظارت و راهنمایی‌های خود بر غنای آن افزودند.

استادان گرامی حجت‌الاسلام والمسلمین بهشتی، دکتر مظاهری و دکتر فتحی آشتیانی که از نظریات آنان در مباحث این کتاب بهره‌مند شدم.

مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه به ویژه ریاست محترم حجة الاسلام والمسلمین اعرافی که با حمایت‌های بی‌دریغ، این فرصت پژوهشی را برای اینجانب فراهم کردند. سرانجام از همه مسئولان و کارکنان بخش‌های پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که بدون زحمات صادقانه آنان چنین تحقیقاتی به ثمر نمی‌رسید، سپاس‌گزاری می‌کنم: معاونت محترم پژوهشی، معاونت محترم اجرایی، بخش‌های ویراستاری، تایپ و نشر به ویژه آقایان سید عدنان اسلامی، ابوالفضل احمدی و همکارانش در کتابخانه و همه کسانی که فعالیتهای پژوهشی مرهون تلاش‌های آنهاست.

دروود و سلام بر خانواده‌ای که برترین زن عالم را به والاترین اوصیای الهی پیوند زد تا شریف‌ترین انسانها را در دامن خویش پرورش دهد، پسری ابوالعجائب که پرشکوه‌ترین صحنه عشق را در تاریخ بشریت آفرید و دختری که پیام این عزت و آزادی را با صبر و شجاعت به عالم رساند.

به امید روزی که یازدهمین ثمره این پیوند، عدالت، معنویت و معرفت را در جان و روان همه انسانها جوشش دهد.

«بقیة الله خیر لکم ان کنتم مؤمنین»